

SUOMEN ASIALLA?
Yksityiset ja julkiset toimijat
kansainvälisessä yhteistyössä

Toimittaneet Louis Clerc & Tiina Lintunen

AJANKOHTA 16
Poliittisen historian vuosikirja 2013

Poliittinen historia
Helsingin ja Turun yliopistot

Ajankohta on Turun ja Helsingin yliopistojen poliittisen historian oppiaineiden vuosikirja. Vuoden 2000 numerosta lähtien vuosikirjaan ehdotetut artikkelit ovat käyneet läpi referee-menettelyn, jossa toimituksen valitsevat asiantuntijat tarkastavat käsikirjoituksen ja mahdollisesti ehdottavat muutoksia siihen.

© kirjoittajat
Taitto ja kansi: Kimi Kärki

ISSN 1236-9039
ISBN 978-951-29-5604-3

Painosalama
Turku 2013

**Pragmaattiset kosmopoliitit:
Suomen vientiteollisuus ja Euroopan
kartellisoituminen
1918–1939**

Niklas Jensen-Eriksen

Yrittäjien välistä kilpailua rajoittavat kartellit ovat taloustieteilijöiden ja kilpailuviranomaisten mukaan ”salaliittoja kuluttajia vastaan”. Kun tuottajat päättävät lopettaa keskinäisen kilpailunsa tai hillitä sitä, hinnat nousevat, tarjonta laskee, tehottomat rakenteet säilyvät, eikä uutta tarvitse välttämättä kehittää kun vanhallaakin pärjää. Laskun maksaa kuluttaja.¹ Demokratia ja suvereniteettikin ovat uhattuina. ”Kartellit ovat oikeastaan yksityisiä hallituksia, jotka uhkaavat kumota ja vielä anastaa itselleen valtion laillisen toimivallan”, kilpailurajoituksia vastaan taistellut Yhdysvaltain apulaisoikeusministeri Wendell Berge varoitti 1940-luvulla.² Berge ja monet hänen aikalaisensa kuvasivat myös, miten Saksan militaristit ja kansallissosialistit käyttivät toisen maailmansodan alla kartelleja aseenaan kasvattaessaan valtaansa.³ Tieto kartellien vaarallisuudesta levisi Itämeren perukoille asti. Sosiasyillistuumiotaan vankilassa kärsinyt Väinö Tanner käänsi monen muun kirjan ohella suomeksi Bergen teoksen *Cartels: Challenge to a Free World*.⁴

Kuten tästä artikkelista ilmenee, Suomen teollisuus osallistui maailmansotien välisenä aikana ahkerasti kansainvälisten kartellien toimintaan kaikilla tärkeimmillä vientialoillaan. Miksi suomalaiset liittyivät ”salaliittoihin”? Pienen vastaisenäistyneen ja vapauttaaan arvostaneen kansakunnan voisi luulla

¹ *Hard core cartels. Recent progress and challenges ahead*, OECD Publications, Paris 2003, 8.

² Berge, Wendell: *Kartellit vapaan talouselämän uhkana*, Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki 1948, 15.

³ Krepes, Theodore J.: Cartels, a Phase of Business Haute Politique, *The American Economic Review*, 35 (1945), 298; Edwards, Corwin D.: International Cartels as Obstacles to International Trade, *The American Economic Review*, 34 (1944), 337.

⁴ Kettunen, Pauli: Työväki ja sen liike sosiaalidemokratian itseymmärryksessä. Teoksessa *Ei ihan teorian mukaan*. Toim. Mikko Majander ja Kimmo Rentola. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura; Yhteiskunnallinen arkistosäätiö, Helsinki 2012, 70, 82 (viite 8).

pysyneen mahdollisuuksien mukaan erossa näin vaarallisiksi väitetyistä instituutioista. Osallistuivatko suomalaiset niiden toimintaan pakon edessä vai omasta tahdostaan? Onnistuivatko pienen Suomen pienet yritykset ja niiden johtajat saamaan äänensä kuuluville näissä kansainvälisissä yhteenliittymissä?

Jeffrey Fear on tuoreessa artikkelissaan kritisoinut tapaa nähdä kartellit salaliitteinä. Tämäntyyppinen ajattelumalli levisi Yhdysvalloista Eurooppaan toisen maailmansodan päättyessä. Sitä ennen kartelleja pidettiin vanhalla mantereella pragmaattisena ratkaisuna ylituotannon ja taantumun kaltaisiin ongelmiin. Fearin mukaan yksityisen yrityksen kannalta liittyminen niihin voidaan nähdä eräänlaisena kilpailustrategiana.⁵ Yhtiön johto on valinnut avoimen kamppailun sijasta yhteistyön – epäilemättä koska jälkimmäisen katsotaan tuottavan parempia tuloksia. Jos näkemys muuttuu, sopimukset irtisanotaan tai kumppaneita petetään salaa. Kartellit ovatkin tunnettuja epävakasta luonteestaan ja lyhytikäisyydestään.⁶ Alice Teichova luonnehti terästeollisuuden 1930-luvun sopimuksia aselevoiksi taloudellisessa sodankäynnissä.⁷

Tässä artikkelissa tarkastellaan suomalaisten osallistumista kansainväliseen yritysten väliseen yhteistyöhön nimenomaan kilpailustrategiana. Artikkelin perustuu aikaisempaan tutkimuskirjallisuuteen, painettuihin lähteisiin ja yrityshistorialliseen arkistomateriaaliin. Tarkoituksena on luoda yleiskuva Suomen viennin kartellisoitumisesta maailmasotien välillä ja erityisesti maan yritysten osallistumisesta kansainvälisten kilpailua rajoittavien yksityisten yhteenliittymien toimintaan. Vastaavaa yleiskatsausta ei ole aikaisemmin kirjoitettu. Suomen vienti koostui maailmansotien välisenä aikana valtaosin metsäteollisuustuotteista, joten juuri tämä sektori nousee artikkelissa keskeiseen rooliin.

Artikkelissa osoitetaan, että suomalaiset rakensivat – osittain yksin ja osittain yhdessä ulkomaalaisten yritysten kanssa – 1930-luvun loppuun mennessä kolme Suomen vientiä säätelevää ”kartellirengasta” maansa ympärille. Kauppaa säätelivät usein ensinnäkin kansalliset kartellit, toiseksi pohjoismaiset tai yleiseurooppalaiset liittoutumat ja kolmanneksi rahtikilpailua hillitsevät merenkulkukartellit. Säätelyn tiukkuus tosin vaihteli oleellisesti eri aloilla. Toisen maailmansodan aika, jolloin monet kartellit kytkettiin osaksi sotatalouden sääätelyjärjestelmää, jää tarkastelun ulkopuolelle.

⁵ Fear, Jeffrey: Cartels. Teoksessa *The Oxford handbook of business history*. Toim. Geoffrey Jones ja Jonathan Zeitlin. Oxford University Press, Oxford 2009, 268–269.

⁶ Kallioinen, Mika: *Kesyttetty kilpailu. Yhteistyö ja kartellisoituminen Suomen puuvillateollisuudessa 1900–1939*, Turun yliopisto, Suomen historia, Turku 2006, 17.

⁷ Teichova, Alice: *An economic background to Munich. International business and Czechoslovakia 1918–1938*, Cambridge University Press, London 1974, 143.

Kartellit ja kansainväliset suhteet

Kansainväliset kartellit voidaan nähdä sekä transnationaalisisina yksityisinä verkostoina että monikansallisina talouden hallintajärjestelminä (governance).⁸ Niiden merkitys oli suurin maailmansotien välisenä aikana, jolloin ”useimmat liikemaailman johtajista alkoivat menettää uskoaan vapaaseen kilpailuun, vaikkakaan ei yksityiseen yritteliäisyyteen”.⁹ Ensimmäisen maailmanpalon aikainen säätelytalous oli totuttanut yrittäjiä yhteistyöhön, jota oli harjoiteltu suppeammassa määrin jo ennen sotaa. 1930-luvun lama tappoi yrityksiä, hävitti työpaikkoja ja murensi uskoa vapaaseen kilpailuun. Vasemmalta ja usein muualtakin tarjottiin ratkaisuksi valtion interventiota. Oikealla ja yritysmaailmassa tätä vierastettiin ja kannustettiin yrityksiä huolehtimaan itse rationalisoinnista ja suunnittelusta.¹⁰

Toisen maailmansodan aattona kartellit säätelivät eri arvioiden mukaan noin neljäkymmentä prosenttia maailmankaupasta.¹¹ Kartelli ei ole muina aikoinaankaan ollut liike-elämän tai maailmantalouden marginaali-ilmiö. Kilpailun rajoittamista on harjoitettu niin pitkään kuin liiketoimintaa on ollut. Jos tutkija on kiinnostunut kauppapolitiikasta, kansainvälisestä taloudesta, liiketoiminnan säätelystä tai valtionraajat ylittävistä verkostoista, hänen pitäisi olla kiinnostunut myös kartelleista. Harva näiden kysymysten parissa askarteleva tutkija kuitenkaan on. Kansainvälisten suhteiden tutkimuksen johtaviin nimiin kuulunut Susan Strange valitti 1996 julkaisemassaan kirjassa *The Retreat of State*, että yhteiskuntatieteilijät ovat laiminlyöneet ”yksityisen protektionismin” tutkimuksen. Tällä käsitteellä hän tarkoitti yritysten perustamia kartelleja ja muita kilpailua rajoittavia ei-valtiollisia järjestelyjä. Jos markkinoita säätelivät hallitukset, asiasta kirjoitettiin tuhteja opuksia, mutta jos samaa tekivät yritykset, teema ei yleensä kiinnostanut enempää taloustieteilijöitä kuin kansainvälisten suhteiden tutkijoitakaan.¹²

Valtiollinen säätely ja kauppapolitiikka ovat luonnollisesti tärkeitä tutkimuskohteita. Hallitukset ovat läpi historian pyrkineet vaikuttamaan tavara- ja

⁸ Rollings, Neil ja Kipping, Matthias: Private transnational governance in the heyday of the nation-state: the Council of European Industrial Federations (CEIF), *Economic History Review*, 61 (2008), 410.

⁹ Ahti M. Salonen J.B. Condliffen tutkimusten pohjalta. Salonen, Ahti M.: *Tutkimus taloudellisesta kilpailusta Suomen nykyisessä yhteiskuntaelämässä*, Helsinki 1955, 13.

¹⁰ Schröter, Harm G.: Cartelization and Decartelization in Europe, 1870–1995: Rise and Decline of an Economic Institution, *The Journal of European Economic History*, 25 (1996), 133–134, 137.

¹¹ Fear 2009, 279.

¹² Strange, Susan: *The Retreat of the State. The Diffusion of Power in the World Economy*, Cambridge University Press, Cambridge 1999, 147–149 (alkuteos 1996).

pääomavirtojen liikkeisiin siinä usein myös onnistuen. Ne ovat säädelleet kansainvälistä kauppaa tullien ja kiintiörajoitusten avulla, tukeneet oman maan tuottajia sekä asettaneet vihollisia kauppasaartoon. Maailmansotien välillä näiden keinojen suosio kasvoi kohisten. Kuva kansainvälisen kaupan rajoituksesta jää kuitenkin vaillinaiseksi, jos huomioimme vain julkisen vallan toimenpiteet. Yksityiset yritykset ovat olleet innokkaita säätelämään kaupankäyntiä, kunhan ne ovat saaneet itse päättää miten se tapahtuu. Vapaa kauppa on yritysmaailman kielenkäytössä tarkoittanut usein vain vapautta valtion politiikasta, ei tavaroiden esteetöntä liikkumista. Eri maiden yritysjohtajat ovat jakaneet markkinoita, sopineet hinnoittelusta, tuotantomääristä ja toimitusehdoista. Kartellit ovat pilkkoneet maailmantaloutta, mutta ne ovat myös luoneet uusia kansainvälisiä siteitä.

Tutkimustilanne on Strangen kirjan julkaisemisen jälkeen parantunut sekä Suomessa että ulkomailla. Kartellien tutkimus on elänyt – ja elää edelleen – nousukautta.¹³ Suomalaistutkijat ovat valottaneet maan talouden kartellisoitumisen ja kilpailupolitiikan eri puolia,¹⁴ mutta lukemattomat verkostot odottavat edelleen löytäjänsä. Tämäkään artikkeli ei kykene antamaan tyhjentävää kuvaa 1920- ja 1930-lukujen kartelleista, joten jatkotutkimuksille on runsaasti tilaa.

Poliittiseen historiaan perehtynyt löytää kartelleista paljon tuttua. Niiden luominen edellyttää monimutkaisia ja pitkäjänteisiä neuvotteluja, joita on kutsuttu vaihtelevasti teolliseksi, yritys- ja taloudelliseksi diplomatiaksi (industrial, business ja economic diplomacy).¹⁵ Osapuolilla on paljon pelissä: kuka saa myydä mitä, minne ja kuinka paljon. Neuvottelijat uhkailevat, taktikoivat, pettävät, liennyttävät, tekevät myönnytyksiä, rakentavat luottamuksellisia suhteita, etsivät kompromisseja ja tarvittaessa marssivat teatraalisesti ulos. Monikansalliset

¹³ Tutkimuksen tilasta ks. esim. Fear 2009.

¹⁴ Esimerkiksi Heikkinen, Sakari: *Paperia maailmalle. Suomen Paperitehtaitten Yhdistys – Finnmap 1918–1996*, Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 2000; Jensen-Eriksen, Niklas: *Läpimurto: Metsäteollisuus kasvun, integraation ja kylmän sodan Euroopassa 1950–1973*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2007; Jensen-Eriksen, Niklas: *Industrial Diplomacy and Economic Integration: The Origins of All-European Paper Cartels, 1959–72*, *Journal of Contemporary History*, 46 (2011); Kallioinen 2006; Hyytinen, Ari ja Toivanen, Otto: *Kilpailunrajoitukset Suomessa 1958–1992, Kansantaloudellinen aikakauskirja*, 106 (2010); Fellman, Susanna: *Kilpailupolitiikka koordinoitussa markkinataloudessa – Kartelli- ja kilpailulainsäädäntö Suomessa 1958–1988 institutionaalit-taloushistoriallisesta näkökulmasta, Kansantaloudellinen aikakauskirja*, 106 (2010).

¹⁵ Wells, Wyatt: *Antitrust and the Formation of the Postwar World*, Columbia University Press, New York 2002, 20, 26; Jensen-Eriksen 2011; Fear 2009, 277; Reader, W.J.: *Imperial Chemical Industries: A History*, Oxford University Press, London, New York, Toronto 1970, 59, 469; Schröter, Harm G.: *Losers in power-plays? Small states and international cartelization (1919–1939)*, *Journal of European Economic History*, 39 (2010), 548.

yhteenliittymät rakennettiin usein kansallisten kartellien pohjalle, joten neuvottelupöydissä istuu käytännössä eri maita edustavia delegaatioita.¹⁶

Kyse ei ollut vain rahasta tai talouden tunnusluvuista, vaan yhtä lailla valasta. Kuka hallitsee ja kontrolloi taloutta? Pieniä kilpailijoita voitiin yrittää pitää kurissa esimerkiksi suuryritysten muhkeiden patenttisalkkujen ja muun teknologisen osaamisen avulla. Natsi-Saksan mahtava IG Farben ja brittijätti Imperial Chemical Industries (ICI) päättivät 1937 estää muiden yritysten tuotannon kasvun kieltäytymällä lisensioimasta niille teknologiaansa.¹⁷ Suomessa ICI yritti suostutella maan hallitusta luopumaan klooritehtaan rakentamisesta. Kun tässä epäonnistuttiin, IG Farben, ICI ja kolmas kartellikumppani, belgialainen Solvay rakensivat yhteisvoimin tehtaan.¹⁸ Suuret saksalaiset, brittiläiset tai ranskalaiset tuottajat jakoivat usein eri markkina-alueet keskenään tavalla, joka muistutti suurvaltojen poliittisia etupiirejä. Tämä huomattiin Suomessakin. 1930-luvun lopulla suomalaiset yrittivät ostaa alumiinisulfaattia Britannian, mutta maan liikemiehet olivat haluttomia myymään sitä. Syyksi paljastuivat brittiläis-saksalaiset kartellijärjestelyt, joissa Suomi oli sijoitettu Saksan etupiiriin. Britannian hallitus oli kauppaneuvotteluissa vaatinut suomalaisia ostamaan samaisia kemikaaleja, joita saarivaltion teollisuus kieltäytyi myymästä. Suomalainen metsäteollisuusmies tuhahtikin, että hallitukset voivat tehdä päätöksiä ostoista ja myynneistä, mutta kartellit ovat niitä vahvempia.¹⁹

Orpopojat lähtevät maailmalle

Suomen vientiteollisuuden rakenne maailmansotien välillä tarjosi hedelmällisen kasvupohjan kartelleille. Tuotteet olivat homogeenisia, niitä oli vähän, ”salaliittoon” houkuteltavia yrityksiä rajallisesti ja kun monilla sektorilla alalle tuloon vaadittiin pääomia, tulokkaat eivät voineet haastaa kartelleja. Nämä

¹⁶ Schröter, Harm G.: Easy prey? Firms based in small nations and international cartels, 1919–1939, *Scandinavian Economic History Review*, 60 (2012), 146.

¹⁷ Schröter 2012, 152.

¹⁸ Ks. tarkemmin Michelsen, Karl-Erik: *Sähköstä ja Suolasta Syntynyt, Finnish Chemicals Oy. Nokia Chemicals 1937–1987*. Nokia Chemicals, Jyväskylä 1989; Schröter, Harm: Risk and Control in Multinational Enterprise: German Businesses in Scandinavia, 1918–1939, *Business History Review*, 62 (1988), 439.

¹⁹ Kuisma, Markku: Cooperation in Competition: Finland, an example of successful development, 1918–1939. Teoksessa *Uneven Development in Europe 1918–1938*. Toim. Jean Batou ja Thomas David. Geneva International Economic and Social History Publications, Geneva 1998, 431–432; Suomen Puunjalostusteollisuuden Keskusliiton kiertokirje paperitehtaille 8.6.1933, Suomen Metsäteollisuuden Keskusliitto (SMKL), kansio 1959, Suomen Elinkeinoelämän keskusarkisto (ELKA), Mikkeli.

piirteet leimasivat erityisesti sellu-, hioke- ja paperiteollisuutta, kun taas sahaus oli monellakin tavalla pirstaloituneempaa. Pienelläkin budjetilla pääsi liikkeelle, joten alalla hääri monenmoista yrittäjää.²⁰

Ennen ensimmäistä maailmasotaa Suomea ei kuitenkaan voinut pitää erityisen kartellisoituneena maana. Vasta vuosien 1917–1918 mullistukset eli Venäjän keisarikunnan romahdus, sen markkinoiden sulkeutuminen, Suomen tasavallan synty ja Saksan hetkellinen asema itäisen Euroopan valtiaana pakottivat muuttamaan talouden organisointiperiaatteita. Suomalaiset olivat nyt poliittisesti itsenäisiä, mutta taloudellisesti orpoja. Lapsilauma tukeutui toisiinsa kun muihinkaan ei voinut tai ei haluttu.

Kartellisoitumista vauhditti senaatin päätöksellä keväällä 1918 perustettu kauppa- ja teollisuuskomissio. Maan taloutta säädelleen hallintoelimen ehdotuksesta tai määräyksestä eri sektorit järjestäytyivät tuonti- ja vientiyhtymiksi, jotka muutamassa kuukaudessa ottivat haltuunsa lähes koko Suomen ulkomaankaupan.²¹ Keisarillinen Saksa suostui toimittamaan monia tavaroita vain Suomen valtion valvomille organisaatioille, joita siten oli syytä perustaa. Näin tehdessään suomalaiset ymmärsivät myös, että tuonti- ja vientiyhtymistä tulisi eräänlaisia kansallisia puolustuslinnakoita, joiden avulla saksalaisvaikutusta voitiin yhteisvoimin padota. Yritysjohtajilla ei näissä oloissa riittänyt ymmärrystä vapaalle kilpailulle: ”Jos joku ei halua vientiliittoon niin valtiovallan tulee poistaa siltä vientiluvat.”²²

Käytännössä Suomen teollisuus valvoi itse itseään.²³ Komissio oli perustettu valkoisen armeijan teollisuusjohtajilla ja teknillisillä asiantuntijoilla miehitetyn insinööriesikunnan aloitteesta. Uuden organisaation johtopaikoille nimitettiin

²⁰ Jensen-Eriksen, Niklas: Kartellien maailma – Paperiteollisuuden kansainvälinen yhteistyö 1945–1973. Teoksessa *Suuri suunnanmuutos: Suomen paperiteollisuuden tie Venäjältä maailmanmarkkinoille*. Toim. Niklas Jensen-Eriksen, Liisa Suvikumpu, ja Sari Forsström. Helsingin yliopiston Historian laitoksen julkaisuja XXIII, Helsinki, 2009, 145–146; Hjerppe, Riitta: *Suurimmat yritykset Suomen teollisuudessa 1844–1975*, Societas Scientiarum Fennica, Helsinki 1979, 106.

²¹ Lamberg, Juha-Antti: *Taloudelliset eturyhmät neuvotteluprosesseissa. Suomen kauppasopimuspolitiikka 1920–1930-luvulla*, Suomen Tiedeseura, Helsinki 1999, 24.

²² Harmaja, Leo: *Maailmansodan vaikutus Suomen taloudelliseen kehitykseen*, Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo 1940, 325–326; Rautkallio, Hannu: *Kaupantekoa Suomen itsenäisyydellä. Saksan sodanpäämäärät Suomessa 1917–1918*, Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki 1977, 289; Lamberg 1999, 24; Lainaus muistiosta, jonka kirjoittajaksi Lamberg epäilee komission ensimmäistä puheenjohtajaa, Tornator Oy:n toimitusjohtajaa ja teknistä johtajaa Aleksander Lampénia. Lamberg 1999, 166, viite 83.

²³ Kuisma, Markku: *Metsäteollisuuden maa. Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620–1920*, 2. painos, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006, 615; Kuusi, Eino: Kauppa- ja teollisuuskomissioni. Teoksessa *Valtiotieteiden käsikirja. Aakkosellinen tietoteos. Ensimmäinen osa: Aateli-kirjastot*. Toim. Leo Harmaja et al. Tietosanakirja-Osakeyhtiö, Helsinki 1921, 486.

lähinnä yksityisten elinkeinoelämän edustajia. Komission pitkäaikaisin pääjohtaja Ferdinand von Wright voitiin ”luokitella ainakin periaatteessa puolueettomaksi virkamieskunnan edustajaksi”,²⁴ mutta käytännössä hän oli juuri valtion palvelukseen siirtynyt yritysjohtaja.²⁵

Saksalaisetkaan eivät useimpien yhtymien perustamisesta pahastuneet, mutta heidän epäluulonsa heräsivät kun syndikaatteja alettiin puuhata myös Suomen metsäteollisuuden piirissä. Keskeinen ventiala voisi yrittää nyhtää Saksalta korkeampia hintoja ja rajoittaa sen taloudellista ja poliittista vaikutusvaltaa. Metsäpatruunoilla oli turhan paljon vanhoja yhteyksiä niin länteen kuin vallankumousta edeltävälle Venäjällekin.²⁶

Markku Kuisma (1993) katsoi kartellien olleen peräti yksi vastaitsenäistyneen Suomen kansallisen kehitysstrategian tärkeimmistä elementeistä.²⁷ Järjestöistä jälkimaailmalle tunnetuimpia ovat omien alojensa myynnin hoitaakseen saaneet Suomen Paperitehtaitten Yhdistys (Finpap) ja Suomen Selluloosayhdistys (Finncell). Saksan uhka katosi pian tämänkin keisarikunnan romahdettua, mutta myyntiyhdistyksille löytyi uusi tehtävä. Venäjän sellu- ja paperimarkkinat oli menetetty ja uusia asiakkaita oli löydettävä lännestä. Näissä olosuhteissa kartellit nähtiin työkaluina, joiden avulla Suomen metsäteollisuus kykeni murtautumaan uusille markkinoille. Tässä onnistuttiinkin, ja siten Finpap ja Finncell mainitaan lähes poikkeuksetta ulkomaankaupan historian yleisteoksissa.²⁸

Myyntiyhdistysten rintamaa täydensivät 1892 perustettu Suomen Puuhiomoyhdistys, joka loi nyt nahkansa, uudisti hallintonsa ja veti piiriinsä kaikki Suomen 24 puuhioke- ja kartonkitehdasta,²⁹ ja Suomen Rullateollisuusyhdistys, joka sai 1923 hoitaakseen maan suurimpien lankarullatehtaiden myyn-

²⁴ Lamberg 1999, 24.

²⁵ Kuorelahti, Elina, ”Kauppaneuvos Ferdinand von Wright (1863–1930). Oy Agrokseen toimitusjohtaja, kartanonomistaja filosofian kandidaatti, *Suomen talouselämän vaikuttajat*, <http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/?iid=302> (viitattu 25.3.2013).

²⁶ Rautkallio 1977, 294; Kuisma 2006, 616–618.

²⁷ Kuisma, Markku: Government Action, Cartels and National Corporations – The Development Strategy of a Small Peripheral Nation during the Period of Crisis and Economic Disintegration in Europe (Finland, 1918–1939), *Scandinavian Economic History Review*, XLI (1993).

²⁸ Perusteellinen teos Finpapista (vuodesta 1974 Finpap) on Heikkinen 2000, Finncellistä ks. Väisänen, Jari, ’Myyntikartellit viennin käynnistäjänä. Suomen selluloosa- ja puuhiokeviennin uudelleenjärjestelyt itsenäisyyden ajan alussa’, taloushistorian pro gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto 1998; Väisänen, Jari: Myyntikartellit. Suomen selluloosa- ja puuhiokeiteollisuuden vientiorganisaatiot maailmansotien välisenä aikana. Teoksessa *Suuri suunnanmuutos: Suomen paperiteollisuuden tie Venäjältä maailmanmarkkinoille*. Toim. Niklas Jensen-Eriksen, Liisa Suvikumpu ja Sari Forsström. Helsingin yliopiston Historian laitoksen julkaisu XXIII, Helsinki, 2009.

²⁹ Sourander, Ingwald ja Solitander, Erik: *Suomen puuhiomoyhdistys 1892–1942. Lisävalaistusta Suomen hioke- ja kartonkiteollisuuden historiaan*, Helsinki 1943, 179–182.

nin.³⁰ Tammikuussa 1926 perustettu Suomen Faneritehdasyhdistys yritti sekin jakaa tilauksia ja päättää hinnoista, mutta pääosa jäsenistä lähti jo seuraavana vuonna omille teilleen. Muutama palasi pitkien neuvottelujen jälkeen takaisin, mutta 1930-luvun alkupuolella koko yhdistys lopetettiin.³¹

Suomalaiset teollisuusmiehet olivat neuvotelleet satunnaisesti ulkomaalaisten tuottajien ja erityisesti toisten vientimaiden kanssa jo maailmansotaa edeltävänä aikana. Pohjoismaat olivat Suomen tärkeimpiä kilpailijoita, mutta myös luontaisia liittolaisia. Metsä- ja vesivarojensa avulla kaikki kolme kykenivät tuottamaan puunjalosteita kilpailukykyisesti yli oman tarpeen. Kulttuuri- ja kieliesteetkin maiden välillä olivat matalat. Kaikki veivät samanlaisia tuotteita samoille asiakkaille.³² Kannattiko kilpailla verisesti vai mieluummin yrittää yhteisvoimin vallata Euroopan ja muiden maanosien markkinoita, joissa vastassa olivat Yhdysvaltojen, Kanadan, Britannian ja Saksan kaltaiset teollisuusmahdit?

Suomen ja Ruotsin sahateollisuusjärjestöt päättelivät pian, että kilpailu ei kannattanut. Elina Kuorelahden tutkimukset osoittavat, että ne perustivat maailmansotien välillä lukuisia yhteisiä kartelleja. Ensimmäiset toimivat vuosina 1918–1921, jolloin brittiasiakkaiden ostokartelli ja sodanaikaisten varastojen purku kannustivat pohjoismaisia tuottajia liittoutumaan. Joulukuussa 1925 perustetulla Raporttiyhtymällä oli tukenaan Suomen Pankki ja liikepankit, jotka halusivat edistää vientiä ja pitää lainanottajat velanhoidokykyisinä. Sahatavara toi tuolloin nelisenkymmentä prosenttia maan vientituloista, joten sahurien bisnes ei ollut vain heidän asiansa. Finanssilinnakkeista lähti yrityksille ”suosituksia”, joita ei voinut jättää huomiotta. Raporttiyhtymä elikin vuosikymmenen loppuun asti, vaikka monet Suomen suurimmasta sahatavaran tuottajista vierastivat yhteistä hintapolitiikkaa ja katsoivat pärjäävänsä paremmin vapailla markkinoilla.³³

Kartonkiteollisuudesta löytyi niin ikään sekä kartellinrakentajia että sooliloijoita – tai pikemminkin niitä jotka laskivat yhteistyön kannattavan ja niitä jotka päättyivät vastakkaiseen tulokseen. Ruotsalaiset ja norjalaiset perustivat suomalaisten vaatimuksesta omat kansalliset kartonkikartellinsa, ja huhti-

³⁰ Ruuskanen, Pekka: *Koivikoista maailmanmarkkinoille. Suomen rullateollisuus vuosina 1873–1972*, Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 1992, 197–199.

³¹ Snellman, J.W.: ”Katsaus yhteistoimintaan Suomen vaneriteollisuudessa”, *Suomen Puutalous* 3/1956, 99.

³² Vrt. Kuorelahti, Elina, Control and Cooperative Capitalism. Governments and Nordic Timber Cartel 1918–1933. Esitelmä European Business History Associationin konferenssissa Glasgow’ssa 26.–28.8.2010.

³³ Kuorelahti 2010; Elina Kuorelahden tiedonanto 26.3.2013.

kuussa 1920 nämä kolme ryhmittymää perustivat yhteisen kartellin. Suomalaiset suhtautuivat alusta lähtien epäillen sen elinvoimaan. Suhdanteiden heikennyttyä osa ruotsalaisista tuottajista erosi järjestöstä, ja tammikuussa 1921 suomalaisetkin lähtivät omille teilleen.³⁴ Ruotsalaiset ja norjalaiset eivät enää toista kertaa saaneet rivejään järjestykseen. Suomen Puuhiomoyhdistyksen historiankirjoittajien mukaan tämä oli syy siihen, että mitään uutta yhteispohjoismaista kartellia ei saatu aikaan. 1920- ja 1930-luvuilla kilpailu Pohjoismaiden kesken oli suorastaan ”hillitöntä”.³⁵

Lama luo pohjan pohjoismaiselle yhteistyölle

Kun vastaitseenäistyneen Suomen johtaviin talousmiehiin lukeutunut Gösta Serlachius lähti tammikuussa 1919 avaamaan Länsi-Euroopan markkinoita, hän pysähtyi ensin Tukholmassa ja Kristianiassa (myöhemmässä Oslossa) etsiäkseen liittolaisia. Ruotsalaiset ja norjalaiset eivät vielä tuolloin yhteistyöehdotuksille lämmenneet, mutta kun markan devalvoituminen vahvisti Suomen kilpailukykyä, asenne muuttui. Enää Serlachius ei kuitenkaan ollut kiinnostunut yhteistyöstä, koska norjalaiset ja ruotsalaiset ovat ”huonommassa asemassa kuin me”. Sakari Heikkisen mukaan pohjoismaista paperiteollisuuden yhteisrintamaa ei voinut luoda silloin kun jollain maista meni hyvin ja toisilla taas huonosti. Oli pakko odottaa hetkeä, jolloin kaikki uskoivat olevansa uppoavassa laivassa.³⁶ Sellainen hetki koitti 1920- ja 1930-lukujen vaihteessa, kun maailma syöksyi suureen lamaan.

Suomen, Ruotsin ja Norjan puuhiokkeen valmistajat sopivat jo lokakuussa 1927 tuotannon leikkaamisesta, ja maaliskuussa 1929 ne perustivat Yhtyneiden Paperitehtaiden Rudolf Waldenin ehdotuksesta Fenno-Skandia-nimisen kartellin. Se sopi vientiosuuksista ja hinnoista. Kolmen Pohjoismaan osuus koko maailman puuhiokkeen tuotannosta oli vuonna 1930 viidennes, mutta viennistä peräti 76,8 prosenttia. Kartelli yritti tasapainottaa markkinoita, joita suhdanteiden ohella horjutti Suomen tuotannon ripeä kasvu. Waldenin yritykseen kartellin perustamissopimusta pidettiin ”käänteentekeväenä Pohjoismaiden puunjalostusteollisuuden historiassa”. Ruotsin kuningas palkitsi kenraalin ja teollisuusjohtajan korkealla kunniamerkillä.

Tuotantoa, hintoja ja myyntiehtoja säädellyt yhteenliittymä eli yli kolme vuotta. Tänä aikana lama romahdutti useimpien tuotteiden hinnat, mutta

³⁴ Sourander ja Solitander 1943, 187, 258–260; Berättelse över Finska Träsliperiföreningens Verksamhet under år 1920, Suomen Puuhiomoyhdistys, kansio 33, ELKA.

³⁵ Sourander ja Solitander 1943, 260.

³⁶ Heikkinen 2000, 148.

puuhiokkeen noteeraukset pysyivät vakaina. Hintatasoa puolustettiin rajuilla tuotannonleikkauksilla, jotka 1931 nousivat jo 50 prosenttiin. Kartelli hajosi maaliskuussa 1932 erään ruotsalaisen jäsenen erottua. Pohjoismaisen yhteistyön kannattajana tunnettu kenraali Walden uhosi, että suomalaiset ”pystyvät kilpailemaan kenen kanssa tahansa”. Hiljattain voimakkaasti devalvoituneen markan ja uudenaikaisten laitosten takia näin olikin. Yhteistyö ei ollut hänellekään itsetarkoitus vaan väline. Hinnat valuivat alaspäin, kunnes pohjoismaiset tuottajat perustivat huhtikuussa 1935 Mechanical Pulp Suppliers (MPS) -nimisen kartellin. Tuolloin markkinatilanne oli jo muuttunut Waldenin mukaan ”kaoottiseksi”. Hinnoista ei yritetty sopia, mutta tuotantomääristä kylläkin. Niistä omaa kapasiteettiaan kasvattanut kilpailukykyinen Suomi sai aikaisempaa paljon suuremman siivun. Myyntiä rajoitettiin, ja kun kysyntä vielä vilkas-tui, hinnat kääntyivät nousuun.³⁷

Hiomoissa puu muuntui mekaanisesti massaksi, josta tehtiin muissa tehtaissa paperia ja kartonkia. Selluloosa taas syntyi kemiallisen prosessin tulok-sena, mutta sama kysynnän ja tarjonnan laki uhkasi senkin hintatasoa suuren lamakauden aikana. Hinnat laskivat niin alas, että Kymiyhtiön Einar Ahlman kysyi kannattaako Suomen metsiä keittää ollenkaan selluloosaksi. Syksyllä 1930 suomalaiset ehdottivat tärkeimmille ulkomaisille kilpailijoilleen yhteisiä sulfittiselluloosatuotannon leikkauksia. Walden ja kaksi muuta suomalaista teollisuusmiestä matkustivat Tukholmaan neuvottelemaan ruotsalaisten kanssa markkinoiden vakauttamisesta. Kun mukaan saatiin myös Norjan, Saksan, Memelin alueen, Itävallan ja Tshekkoslovakian tuottajat, syntyi Sulphite Pulp Suppliers (SPS). Hintoja yritettiin nyt nostaa tuotantoleikkauksilla ja hinta-suosituksilla. Erilaisella menetelmällä valmistetun sulfaattiselluloosan tuottajat eivät onnistuneet luomaan yhtä laajaa kartellia, ja sen hinnat laskivat sulfit-tia alemmalle tasolle. Tämä nähtiin varoittavana esimerkkinä kartellivapaan kaupan haitoista.³⁸ Suomen selluloosayhdistys päätteli, että ilman 30 prosent-

³⁷ ”Kertomus Suomen Puuhiomoyhdistyksen toiminnasta v. 1929”, Suomen Puuhiomoyhdistys, kansio 34, ELKA; Sourander ja Solitander 1943, 195, 201–214, 260–263; Nordberg, Toivo: *Vuosisata paperiteollisuutta II. Yhtyneet Paperitehtaat Osakeyhtiö 1920–1951*, Yhtyneet Paperitehtaat Osakeyhtiö, Valkeakoski 1980, 179–181, 1. ja 2. siteeraukset sivulta 180; Juva, Einar W.: *Rudolf Walden 1878–1946*, Yhtyneet Paperitehtaat Osakeyhtiö, 1957, 406–408; Leonen, Niilo, ’Paperiteollisuuden pohjoismaiset kartellit’, metsätaloustieteen markkinaopin lisensiaattitutkimelma, Helsingin yliopisto 1957, 40–41, 56–57, 63; *Hufvudsadsbladet* 28.4.1935, Trämasseavtal har avslutats mellan de nordiska länderna (3. lainaus); *Suomen Paperi- ja Puutavarelehti* 1/1933, 3, The Markets in 1932: Mechanical Wood Pulp.

³⁸ *Suomen Paperi- ja Puutavarelehti* 3/1931, 97, Conference of European Cellulose Manufacturers; *Suomen Paperi- ja Puutavarelehti* 1/1932, 1–2, The Markets in 1931; Kertomus Suomen Selluloosayhdistyksen toiminnasta v. 1930. Helsinki 1931, 3; Kertomus 1932. Helsinki 1933, 3–4; Kertomus 1933. Helsinki 1934, 3; Kertomus 1934. Helsinki 1935,3; Juva 1957, 408; Nordberg 1980, 181–182.

tiin nousseita tuotannonleikkauksia sulfittiselluloosanmarkkinat ”olisivat varmasti joutuneet kaaosta lähentelevään tilaan”.³⁹

Suomi oli merkittävä puuhiokkeen ja sellun tuottaja, mutta osa massasta jalostettiin jo kotimaassa paperiksi. Tärkein laji oli sanomalehtipaperi. Yhdysvaltojen, Kanadan, Pohjoismaiden, Iso-Britannian, Saksan ja Alankomaiden yritykset perustivat vuonna 1928 The International Committee on Newsprintin (TICON), jonka piirissä keskusteltiin ahkerasti alan tilasta. Markkinat oli saatava tasapainoon, sillä vuonna 1930 maailman kulutus oli noin viisi miljoonaa tonnia ja tuotantokyky kahdeksan ja puoli miljoonaa tonnia. Suomalaiset lähettivät maailmalle alle 190 000 tonnia. TICON keräili tilastoja ja samalla valmisti markkinoita säätelevän globaalien sanomalehtipaperikartellin luomista.

Avainrooliin nousivat Britannia, joka oli sekä suuri tuottaja että merkittävä ostaja, ja Suomi, jolle saarivaltio oli tärkein asiakas. Brittiteollisuus vaati omalta hallitukseltaan innokkaasti tullisuoja Pohjoismaita vastaan, suomalaiset taas moisista vaatimuksista luopumista sekä saarivaltion tuotannon kasvun pysäyttämistä. Pohjoismaiden suurin, mutta amerikkalaisjätteihin verrattuna pieni tuottaja Kymin Oy kaatoi koko kartellihankkeen ilmoittamalla, että se ei tule suostumaan minkäänlaiseen markkinoiden jakoon. Yhtiö laski sen historian kirjoittaneen Jorma Ahvenaisen mukaan pärjäävänsä kiivaassakin pudotuspelissä ja pelkäsi globaalien kartellien kannustavan asiakkaita vastatoimiin.⁴⁰ Itsevarma yhtiö oli jopa irtautunut Finpapista 1921, mutta perusti sen kanssa heti kotimaan, Neuvostoliiton, Puolan ja Baltian kauppaa hoitavan Suomen Paperi-Konttorin.⁴¹ Suomalaisten välinen kilpailu jäi muutenkin vähäiseksi. 1930-luvulla Finpap ja Kymi alkoivat markkinoida paperia Etelä-Amerikkaan Finpex-nimisen yhdistyksen kautta. Sitä perustettaessa osapuolet totesivat olensa ”yksimielisiä siitä, että myös muilla markkinoilla kuin nyt mainituilla, voidaan ylläpitää sopivaa yhteyttä keskinäisen kilpailun välttämiseksi”.⁴²

Pohjoismaisiin kartelleihin suomalaiset paperintuottajat olivat valmiita menemään mukaan. MG Capin eli lähinnä Kiinaan myytävän ohuen, yksipuolisesti kiillotetun sulfittikärepaperin tuottajat perustivat syksyllä 1927

³⁹ Kertomus Suomen Selluloosayhdistyksen toiminnasta v. 1931. Helsinki 1932, 3.

⁴⁰ Ahvenainen, Jorma: *Paperitehtaista suuryhtiöksi: Kymin osakeyhtiö vuosina 1918–1939*, Kymin Osakeyhtiö, Kuusankoski 1972, 143–144, 184–186; Nordberg 1980, 185.

⁴¹ Heikkinen 2000, 96–97, 161.

⁴² Siteerattu artikkelissa Jalas, Aaro: *Finpex – Suomalaisen paperin väylä Etelä-Amerikkaan ja Eurooppaan 1935–1945*. Teoksessa *Suuri Suunnanmuutos: Suomen paperiteollisuuden tie Venäjältä maailmanmarkkinoille*. Toim. Niklas Jensen-Eriksen, Liisa Suvikumpu, ja Sari Forsström. Helsingin yliopiston Historian laitoksen julkaisu XXIII, Helsinki, 2009, 93.

Cap-yhdistyksen (M.G. Cap Föreningen), joka jäi historiaan ensimmäisenä pitkäikäisenä yhteispohjoismaisena paperikartellina. Muutama muu samaan aikaan perustettu yhteenliittymä kuoli pian, mutta valkaisuomattoman pehmopaperin valmistajien keväällä 1932 perustama Tissueföreningen osoittautui elinvoimaiseksi. Capin mallin mukaan perustetun yhdistyksen toimialaan sisällytettiin myöhemmin myös valkaistu paperi.⁴³

Rasvankestävää paperia valmistavat ruotsalaiset, norjalaiset ja suomalaiset yritykset perustivat vuonna 1927 myös ”kansainvälisen pergamiinikonvention”, johon sittemmin onnistuttiin houkuttelemaan mukaan saksalaiset tuottajat. Joulukuussa 1930 Gösta Serlachius isännöi ylpeänä Mäntässä alan kansainvälistä huippukokousta, jossa oli osanottajia Pohjoismaiden lisäksi Belgiasta, Saksasta ja Tšekkoslovakiasta.⁴⁴

Tunnetuin Pohjoismaisista kartelleista oli voimapaperialan Scankraft, jonka kolmen maan tuottajat perustivat vuonna 1932. Britannian paperiteollisuus oli ehdottanut heille hintasopimusta. Siitä ei päästy sopimukseen, mutta toisella puolella pöytää innostuttiin perustamaan yhteispohjoismainen kartelli. Säännöt laati pääosin suomalainen Rafael von Frenckell.⁴⁵ Scankraftin jälkeen luotiin sanomalehtipaperiteollisuuden Scanneks (1935), voipaperin tuottajien Scangreaseproof (1935), sulfiittipaperin tuottajien Scansulfit (1938), kartonkiteollisuuden Scanpapp (1940), kirjoitus- ja painopaperitehtaiden Scanfin (1940) ja kiillotetun pergamiinin valmistajien Scanpergamyn (1940).⁴⁶ ”Scan-perhe” oli heterogeeninen ryhmä, jonka jäsenet olivat yhtä lailla sukua Cap-yhdistykselle ja Tissueföreningenille kuin toisilleen. Scankraft oli kartelleista tiivein ja voimakkain, sillä sen kolme jäsentä vastasivat 1930-luvun lopulla lähes 90 prosenttia koko maailman viennistä. Globaalista tuotannosta niiden osuus oli paljon pienempi, sillä useimmissa maissa tehtaat tyydyttivät kotimarkkinoiden

⁴³ Ahvenainen 1972, 143; ”Memorandum re Finnish-Norwegian-Swedish Paper and Paper-board cooperation”, 12.5.1947. Holger Nysténin kirjeenvaihto: Kartellfrågan i USA, Finnapp, UPM-Kymmenen keskusarkisto, Valkeakoski.

⁴⁴ Silvennoinen, Oula: *Paperisydän. Gösta Serlachiuksen elämä*, Kustannusosakeyhtiö Siltala, Helsinki 2012, 341; ”P.M. betr. nordiskt samarbete i omslags- och finpapper”, Holger Nystén 28.5.1943, Holger Nystén: Matkakertomuksia ym. asiakirjoja 1935–1964, Aheh 1, Finnapp, UPM-Kymmenen Valkeakosken keskusarkisto.

⁴⁵ Ristola, Kirsi: Pohjoismaisen voimapaperikartellin perustaminen ja alkuvaiheet – Scankraft 1932–1939. Teoksessa *Suuri Suunnanmuutos: Suomen paperiteollisuuden tie Venäjältä maailmanmarkkinoille*. Toim. Niklas Jensen-Eriksen, Liisa Suvikumpu, ja Sari Forsström. Helsingin yliopiston Historian laitoksen julkaisuja XXIII, Helsinki, 2009 113; Hornborg, H.: *Finska pappersbruksföreningen 1918–1943: 25-årskrift*, Helsingfors 1943, 90.

⁴⁶ ”Memorandum re Finnish-Norwegian-Swedish Paper and Paper-board cooperation”, 12.5.1947. Holger Nysténin kirjeenvaihto: Kartellfrågan i USA, Finnapp, UPM-Kymmenen keskusarkisto, Valkeakoski; Ristola 2009, 109–110; Heikkinen 2000, 187.

kysyntää. Scankraft ja Scangreaseproof säätelivät molemmat sekä tuotannon määrää että hintoja, mitä Scansulfitkin yritti hetken aikaa kunnes joutui tyytymään tilastojenvaihtoon. Natsi-Saksan noustua Pohjolan valtiaaksi se herätettiin jälleen henkiin, ja samassa yhteydessä perustettiin Scanpapp, Scanfin ja Scanpergamyn saksalaiskartellien vastapainoksi.⁴⁷ Scannewsin jäsenet, joihin Kymin Osakeyhtiökin lukeutui, sopivat keskenään tuotantokiintiöistä ja minimihinnoista, mutta sen kyky ohjailta jäseniään tai kansainvälistä hintatasoa oli Scankraftia heikompi. Pohjoismaat hallitsivat vain viidesosaa maailman sanomalehtipaperin viennistä ja jäivät kanadalaisjättien varjoon. Euroopassa Scannewsin osuus viennistä oli yli 70 prosenttia, mutta hintataso määrätty pääosin Pohjois-Amerikassa.⁴⁸

Suomen lankarullateollisuus hallitsi 70 prosenttia Euroopan vientikaupasta, mutta alalla oli runsaasti ylikapasiteettia, ja ulkomainen kilpailu aiheutti harmaita hiuksia. Suomen Rullatehdasyhdistys osti huhtikuussa 1930 omilta jäseniltäänkin salaa virolaisen tehtaan, joka oli painanut tarjouksillaan hintoja alas. Kannattamattomaksi osoittautunut tuotantolaitos lopetettiin ja sen koneet laivattiin Suomeen. Kilpailua ehkäistäkseen yhdistys osti kymmenen muunkin ulkomaisen tehtaan koneistot maailmansotien välisenä aikana ja teki hintasopimuksia ruotsalaiskilpailijoidensa kanssa. Tärkeimmät asiakkaat eli suuret brittiläiset ompelulankatrustit kykenivät silti tehokkaasti puolustamaan etujaan ja määrittelemään ostohintansa.⁴⁹

Uljain rakennelma syntyi sahateollisuuteen, tosin vasta monenkeskisten ja eri tasoilla käytyjen neuvottelujen jälkeen. Marraskuussa 1935 perustetussa European Timber Exporters' Conventionissa (ETEC) olivat mukana lähes kaikki maanosan viejämaat, joista suurimman kiintiön sai Suomi. Sahanomistajayhdistys, liikepankit ja valtioneuvosto pitivät huolen, että Suomen enimmäisvientimäärää ei ylitetty. ETEC:n perustamisen taustalla oli sahatavarakaupan romahdusmainen lasku laman aikana, mikä oli ajanut eri maiden tuottajat ja maahantuojat neuvottelupöytään sekä kannustanut Kansainliiton sihteeristöä ja eri hallituksia osallistumaan alan kartellien rakentamiseen. Suomen sahayritysten mielestä niillä oli turhankin vahva asema, mutta pankkien ja hallitusten yhteispainetta oli vaikea torjua. Ja jos siinä onnistuttaisiin, valtiot voisivat innostua itse säätelemään suoraan kriisissä olevaa sahatavarakauppaa. Epäluulo jäi elämään: ”Sahatavarasopimuksen seurauksena on ollut suuri hinnannousu”,

⁴⁷ Ristola 2009; Heikkinen 2000, 150–153, 184–187; *Suomen Paperi- ja Puutavaralehti* 5/1938, 207, Scansulfit muodostettu vakinaiseksi järjestöksi.

⁴⁸ Ristola 2009, 110; Leonen 1957, 111; Scannewsin synnystä ks. Heikkinen 2000, 153–159.

⁴⁹ Ruuskanen 1992, 200–201, 235–236, 246, 275.

rajoituksia vierastanut Enso-Gutzeitin toimitusjohtaja V.A. Kotilainen myönsi metsäteollisuuden ykköskaartin luottamuksellisessa kokouksessa huhtikuussa 1937, mutta alkoi saman tien pohtia keinoa päästä eroon ETEC:iin sisältyvästä yhteistyöstä Neuvostoliiton kanssa. Kotilainen epäili järjestön vahvistavan enemmän sen kilpailuasemaa. Suomessa vientihintojen kohoaminen nosti kantohintoja ja palkkoja, mutta kommunistimaissa ei puusta ulkopuolisille maksettu, ja palkat määriteltiin valtion päätöksellä.⁵⁰

1930-luvun loppuun tultaessa suomalaiset olivat perustaneet kartelleja ulkomaisten kilpailijoidensa kanssa lähes kaikilla puunjalostuksen sektoreilla. Kuten taulukko 1:stä ilmenee, metsäteollisuuden kartellirenkaaseen jäi vain harvoja aukkoja ja heikkoja kohtia. Suomen Puunjalostusteollisuuden Keskusliiton Fanerijaoston piirissä laadittiin hintaluetteloita ja suunniteltiin tuotannonleikkauksia, mutta yhteistyö oli väljempää ja riittäisempää kuin muilla aloilla. Joidenkin ulkomaalaisten kilpailijoidenkin kanssa käytiin neuvotteluja.⁵¹ Hajanaisen osaston työn jatkajaksi perustettiin maaliskuussa 1939 Suomen Vaneriteollisuusyhdistys. Wärtsilän voimakastahtoinen johtaja Wilhelm Wahlforss huomautti sitä suunniteltaessa, että ”kaikilla aloilla maailmassa rakennetaan kartelleja”, ja vanerinkin myynti oli syytä keskittää. Vientiyhdistyksen avulla suomalaiset voisivat nousta alalla dominoivaan asemaan. Muut teollisuusmiehet eivät kuitenkaan uskoneet tilausten jaon ja yhteisen hinnoittelun onnistuvan. Wahlforssin kannattama ehdotus myyntiyhdistyksen perustamisesta kaatui siten selvin numeroin äänestyksessä.⁵² Tiivis kartelli syntyi vasta toisen maailmansodan aikana, jolloin valtiolta sälytti yhdistykselle sääteley- ja koordinoitintehäviä.⁵³

Kartonkiteollisuuden kansallista yhteistoimintaa heikensi muutamien jäsenten sooloilu. Ulkomaisten kilpailijoiden rivit olivat vielä enemmän hajalla. Puuhiomoyhdistys totesi vuoden 1936 toimintakertomuksessaan, että ”monet maat [ovat] esittäneet ehdotuksia yhteistyöstä hintojen koroittamiseksi (sic). [...] Tutkittaessa oloja niissä maissa, joista mainittuja ehdotuksia yhteistyöstä

⁵⁰ Puunjalostusteollisuuden Keskusliiton hallituksen kokous 20.4.1937, SMKL, kansio 428, ELKA (lainaus); Ahvenainen, Jorma: *Suomen sabateollisuuden historia*, Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo-Helsinki-Juva 1984, 352–366; Kuorelahti, Elina, *Cartel conquistadors. Banks, Governments and Nordic timber industry, 1928–1932*. Esitelmä European Business History Associationin konferenssissa Ateenassa 24–26.8.2011. Kuorelahten tekeillä oleva väitöskirja tulee tarjoamaan runsaasti lisätietoa ETEC:n synnystä ja taustoista.

⁵¹ Koponen, Hannu: *Suomen Vaneriteollisuus 1893–2000*, Finnforest Oyj, Koskisen Oy, Schauman Wood Oy, Visuvesi Oy, Espoo 2000, 137; Osaston pöytäkirjat, SMKL, kansio 333, ELKA.

⁵² Vaneriteollisuusyritysten kokous Puunjalostusteollisuuden Keskusliitossa 15.2.1939, SMKL, kansio 334, ELKA.

⁵³ Koponen 2000, 139.

on tehty, huomataan, ettei sellaista järjestöä, joka voisi ottaa vastatakseen mahdollisten välipuheiden noudattamisesta, ole olemassa. Lisäksi ei riittävää osallistumista sopimukseen voitaisi kaikissa maissa saavuttaa.” Lausunto heijasteli kartellinrakentajien puhetapaa. Ehdotuksen tehneet ”maat” olivat kyseisen valtakunnan teollisuusryhmittymiä ja -järjestöjä, joilla ei Puuhiomoyhdistyksen taustaselvitysten mukaan kuitenkaan ollut valtuuksia tehdä sopimuksia kaikkien kotimaisten kilpailijoidensa puolesta. Pohjoismaiset tuottajat tekivät suppeaa myyntiyhteistyötä ainakin kromovastikekartonki- ja puupahvimarkkinoilla.⁵⁴

Puunjalostus oli pitkälle kartellisoitunutta, mutta jalostamattoman eli ns. pyöreän puun kaupassa kilpailukapitalismi kukoisti. Suomesta vietiin ulkomaille lähinnä kaivospölkkyjä ja hioke- ja selluteollisuuden tarvitsemää paperipuuta. Näillä sektorilla häärivät tarpeettomia eriä ulkomaille kauppaa metsäteollisuusyhtiöt, monet yksittäiset yrittäjät, raaka-ainetta hamuavat ulkomaiset puunjalostustehtaat ja maanviljelijä-metsänomistajien etua ajava ja kilpailua tietoisesti lisäävä Metsäliitto Oy (sittemmin osuuskunta). Nihkeään hintakehitykseen turhautuneet suomalaiset kaivospölkkyjen viejät perustivat vuosina 1936–1937 yhdessä pahimman kilpailijansa Neuvostoliiton kanssa hintoja ja tuotantomääriä säätelevän kartellin. Järjestely toi puolet Suomen pyöreän puun kaupasta säätelyn piiriin, mutta se hajosi nopeasti.⁵⁵ Raakapuun ostajat ja etenkin kansallissosialistinen Saksa painoivat hintoja hallinnollisin keinoin alas päin, mikä kannusti paperipuuta vieviä eurooppalaisia maita yhteistoimintaan. Maataloustuottajain Keskusliitolla oli yhteyksiä ulkomaisiin metsänomistajiin, mutta monilukuisen suomalaisen viejäjoukon kontrolli ei järjestön mukaan onnistunut ilman viranomaisten apua. Ehdotukset valtion säätelystä juutuivat kuitenkin eduskuntaan. Keski-Euroopassa Saksa kaappasi paperipuun viejistä Itävallan ja antoi kuoliniskun Tshekkoslovakialle.⁵⁶

Maitotaloustuotteiden vienti oli keskittyneempää. Vuonna 1905 perustettu Voinvienti-osuusliike Valio oli onnistunut nousemaan sektorillaan hallitsevaan asemaan. Kilpailua yhtiön johto ei sietänyt. Kun yksityisten liikemiesten ja keskusosuusliikkeen toimintaan tyytymättömien osuusmeijereiden ryhmä perusti ensimmäisen maailmansodan alla kilpailevan vientiliikkeen, Valio ja sen tausta-

⁵⁴ Puuhiomoyhdistyksen toimintakertomukset 1936, 9; 1938, 10, Suomen Puuhiomoyhdistys, kansio 35, ELKA; Sourander ja Solitander 1943, 231, 263.

⁵⁵ Saxén, R., ”Kaivospölkkyjen vientikysymys”, *Unitas* 1/1938, 6–9.

⁵⁶ ”Maataloustuottajain Keskusliiton metsätalouspoliittisen toiminnan kehittäminen.” 6.8.1942; Keskusliiton kirje valtioneuvostolle 22.4.1936; ”Maataloustuottajain Keskusliiton metsätalouspoliittisen toiminnan kehittäminen” [n. 1938]; ”Metsäpoliittiset tapahtumat ja niiden antamat opetukset kuluneena vuotena. Tohtori O. Koskikallion esitelmä 2.1.29.” Kiitän Erkki Teräväistä näiden asiakirjojen kopioista ja paperipuuta koskevan yhteistyön tuomisesta tietooni.

Taulukko 1: Suomen viennin kartellisoituminen 1938

Vientituotteet	Osuus koko viennin arvosta	Kansalliset kartellit	Kansainväliset kartellit
Sahatavara	24,7 %	Sahanomistajayhdistys	ETEC
Vaneri	5,1 %	Fanerosasto	Suppeaa yhteistyötä
Puuhioke	2,9 %	Puuhiomoyhdistys	MPS
Sulfiittiselluloosa	15,6 %	Finncell	SPS
Sulfaattiselluloosa	7,4 %	Finncell	–
Pahvi ja kartonki	2,5 %	Puuhiomoyhdistys	Suppeaa yhteistyötä
Sanomalehtipaperi	8,3 %	Finpap (+ Kymin Oy)	Scannews
Muu paperi	4,5 %	Finpap (+ Kymin Oy)	mm. Scan-järjestöt
Lankarullat ja puolat	0,5 %	Rullatehdasyhdistys	Suppeaa yhteistyötä
Metsäteollisuus yht.	71,4 %	71,4%*	56%*
Pyöreä puu	8,3 %	Suunniteilla**	Suunniteilla**
Maitotaloustuott.	5,7 %	Valio	–
Muut	14,6 %	Yksittäisiä	Yksittäisiä
Suomen koko vienti	100,0 %	>77,1 %	> 56 %

Numerotietojen lähteet: Suomen Tilastollinen vuosikirja 1939; Suomen Puunjalostusteollisuuden Keskusliiton vuosikertomus 1939, Suomen Metsäteollisuuden Keskusliitto ry, kansio 380. ELKA; Kartellit: ks. artikkelin teksti ja siinä mainitut lähteet. Kaavioon on merkitty vain tärkeimmät kartellit.

* Käytännössä metsäteollisuuden kartellisoitumisaste oli hieman tätä pienempi, sillä lukuun sisältyvät myös kansallisten kartellien ulkopuolelle jättäytyneet yksittäiset yritykset.

** Hankkeet eivät lopulta saaneet Suomessa riittävästi kannatusta. Kansainvälisiä suunnitelmia murensivat suomalaisten vastustus ja Hitlerin Saksan ekspansio.

voimat kampanjoivat yritystä vastaan muiden muassa sanomalehtipropagandan avulla. Valion toimitusjohtajan F.M. Pitkäniemen tavoite oli selvä: ”Kaikkien Suomen osuusmeijereiden tulee liittyä Valioon. Silloin käy mahdolliseksi poistaa Suomen voinviejien välinen hintoja polkeva kilpailu ulkomaisilla markkinoilla ja saavuttaa sellaiset hinnat, kuin kilpailu muiden maiden kanssa sallii.”⁵⁷ 1930-luvun lopulla lähes koko voin vienti ja kaksi kolmasosaa juuston viennistä olivat Valion ja pienemmän ruotsinkielisen Enighetenin käsissä.⁵⁸ Kansainväli-

⁵⁷ Simonen, Seppo: *Valio, meijerien Keskusosuusliike 1905–1955*, Valio, 1955, 81–96, siteeraus sivulta 94.

⁵⁸ Pipping, Hugo E.: *Suomen talouselämä*, Söderström & Co., Helsinki 1947, 66; Hokkanen, Kari: *Maidon tie. Valio ja osuusmeijerijärjestö 1905–1980*, Kirjayhtymä, Helsinki 1980, 82.

sillä markkinoilla ne törmäsivät kuitenkin yhä useammin omaa maatalouttaan suojelevien hallitusten tullimuureihin.⁵⁹ Pitkäniemi ei kuitenkaan antautunut, vaan puolusti sitkeästi Valion etuja kauppapolitiikan kentällä.⁶⁰

Metsäteollisuustuotteet, voi, juusto ja raakapuu käsittivät 85 prosenttia Suomen kokonaisviennistä. Loppu koostui erilaisista raaka-aineista sekä maatalous- ja teollisuustuotteista. Kirjavaa joukkoa ei ole tässä mahdollista tarkastella yksityiskohtaisesti, mutta pintaraapaisukin paljastaa useita kartelleja. Esimerkiksi huonekaluteollisuudella oli Suomen Puusepäntehtaitten Vientiliitto -niminen myyntikartelli, ja valtiovalta oli antanut Jäkälänviejäin Yhdistykselle suorastaan yksinoikeuden kaupata kyseistä tuotetta ulkomaille. Ahti M. Salosen mukaan yhdistyksellä oli siten ”mahdollisuus ehkäistä uusien yrittäjien tulo kysymyksessä olevalle alalle epämällä jäsenyys sellaista anovilta”.⁶¹ Susanna Fellman on verrannut posliini- ja keramiikkatuotteita valmistanutta Arabiaa ja ruotsalaista Rörstrandia riiteleviin sisaruksiin tai onnettomaan aviopariin. Rörstrand perusti Arabian 1874, mutta sittemmin suomalaistehdas oli itsenäistynyt ja välillä omistanutkin vanhan emoyrityksensä. Ruotsi oli Arabian tärkein vientimarkkina-alue, ja 1937 se sopi Rörstrandin kanssa kilpailua hillitsevästä yhteistyöstä.⁶² Petsamossa oli alkamassa kokonaan uuden vientiartikkelin, nikkelin, tuotanto, mutta se oli annettu 90 prosenttia maailman markkinoista hallitsevan International Nickel Company of Canadan vastuulle.⁶³

Merenkulkukartellit

Laman myötä maailmankauppa romahti, mikä iski ilmat pihalle tuottajilta, mutta myös niiltä, joiden aluksilla myyntiartikkelit oli tarkoitus rahdata maasta toiseen. ”The position is probably more gloomy than at any other time in the annals of shipping”, The Baltic and International Maritime Conference (BIMC) tuskaili keväällä 1930 julkaisemassaan raportissa.⁶⁴

Valittaja ei ollut mitätön orgaani. BIMC oli yksi maailman merkittävimmistä linjakonferensseista. Käsitteellä tarkoitettiin varustamojen yhteenliit-

⁵⁹ Simonen 1955, 269, 278.

⁶⁰ Ks. Lamberg 1999.

⁶¹ Salonen 1955, 68–71 (lainaus sivulta 71).

⁶² Fellman, Susanna: Samarbete och konkurrens. Arabia och Rörstrand under ett sekel, *Historisk Tidskrift*, 127 (2007).

⁶³ Ks. Eloranta, Jari ja Nummela Ilkka: Finnish Nickel as a Strategic Metal, 1920–1944, *Scandinavian Journal of History*, 32 (2007).

⁶⁴ *The New York Times* 22.5.1930, Stresses shipping gloom.

tymiä, jotka edistivät tavalla tai toisella jäsentensä liiketoimintaa. Linja- ja rahtikonferenssien alkuperäinen päätehtävä oli kilpailun rajoittaminen. Kun nopeat ja suuret höyrylaivat korvasivat perinteiset purjelaivat, kapasiteetti moninkertaistui, kilpailu kiristyi ja hinnat laskivat. Hermostuneet laivanvarustajat lyöttäytyivät 1870-luvulta lähtien yhteen monilla reiteillä pysäyttääkseen noteerauksien jatkuvan vajoamisen. Uuden vuosisadan alkaessa maailmassa oli jo satakunta linjakonferenssia. Helmikuussa 1905 peräti 112 Itämeren liikenteessä toimivaa laivanvarustajaa Pohjoismaista, Britanniaasta, Saksasta, Ranskasta, Latviasta ja Hollannista perustivat Kööpenhaminassa Baltic and White Sea Conferencen.⁶⁵ 1950-luvun lopulla sen piirissä oli jo yli neljännes koko maailman kauppalaivoista. Jäseniä löytyi 59 eri maasta, ja toiminta-alue oli niin laaja, että viittaus Vianmereen oli aikoja sitten korvattu International Maritime -sanoilla. Puheenjohtajana toimi kaksikin suomalaista: Suomen Höyrylaiva Osakeyhtiön toimitusjohtaja Lars Krogius (nuorempi) ennen ensimmäistä maailmansotaa ja tämän poika Birger puoli vuosisataa myöhemmin.⁶⁶ Suomea on toistuvasti kuvattu sekä saareksi että pussinperäksi, mutta linjakonferenssien vaikutusta sen vienti- ja tuontikauppaan ei ole juurikaan tutkittu.

Järjestö standardisoi laivausasiakirjoja, levitti merenkulkua ja satamaoloja koskevaa tietoa ja laati ”mustia listoja” alalla toimivista häikäilemättömistä operaattoreista. Toiminta kilpailua rajoittavana kartellina ei ollut yhtä tuloksekasta: hintarintamat pettivät, ja Lars Krogiuksen suunnitelma kapasiteetin rajoittamisesta yhteistoimin jäi paperille.⁶⁷ Kun 1930-luvun kriisi lamautti kansainvälisen merenkulun, laivanvarustamoissa ja niiden ahdingosta huolestuneissa hallintovirastoissa alettiin suunnitella hintojen ja kapasiteetin säätelyä. Itämerellä operoivat varustamot pohtivat erityisesti runsaasti tilaa vievän puutavaran kuljetuksia. Vuonna 1934 Itämeren ja Vianmeren liikenteessä operoivat varustamot perustivat Shipowners’ Northern Wood Trade Corporationin, jonka jäsenistä osa sitoutui vetämään aluksensa liikenteestä muilta saatua maksua vastaan. Näin tarjonta supistui ja rahdit nousivat. Ruotsalaisten aloitteesta perustetun ”Nor-Wood-Con” hallintoelimissä istui Suomen Laivanvarustajain Yhdistyksen jäseniä, ja osa varustamoista liittyi poolin jäseniksi. Hinnat nousivat, mutta jotkut lastinantajista keksivät pian pyytää normaalisti

⁶⁵ Zacher, Mark W. ja Sutton, Brent A.: *Governing global networks. International regimes for transportation and communications*, Cambridge University Press, Cambridge 1996, 67–68; Souden, David: *All in the same boat. The story of BIMCO*, Granta Editions, Chesterton, Cambridge 1995, 1–3.

⁶⁶ Baltic and International Maritime Conference: *BIMCO 1905–1980: 75 years of international co-operation*, Baltic and International Maritime Conference, Copenhagen 1980, 47, 54; Souden 1995, 102–103.

⁶⁷ Souden 1995, 6–11.

muilla maailman merillä operoivia varustamoja huolehtimaan pohjoisista puutavarakuljetuksistaan. Kilpailun hillintä osoittautui jälleen vaikeaksi.

Tanskalainen laivanvarustaja A.P. Møller päätteli, että Nor-Wood-Con rakentajat eivät olleet ymmärtäneet Itämeren ja Viananmeren laivausten olevan vain osa suurempaa kokonaisuutta. Merenkulkukartellien rakentajien oli siis omaksuttava laajempi näkökulma. BIMC:n alaisuuteen perustettiin erillinen Wood Committee, jossa Suomen ja yhtiöidensä etuja valvoivat sittemmin maan rikkaimmaksi mieheksi noussut Antti Wihuri ja Suomen Laivanvarustajain Yhdistyksen asiamies Herbert Andersson.⁶⁸ BIMC päätti joulukuussa 1935 ottaa käyttöön puutavaliikenteen minimitariffin, jota lähes kaikki suomalaisetkin varustamot noudattivat. Baltwhite Timber Scheme onnistui edeltäjänsä paremmin nostamaan laman aikana pohjamutiin uponneita rahteja. Tälläkään kertaa säätely ei miellyttänyt kaikkia, ja monet varustamot keksivät keinoja kiertää sitä. Säätelyjärjestelmä lopetettiin vuoden 1938 lopussa,⁶⁹ mutta linjakonferenssit jatkoivat elämäänsä.

Pienten vaikutusvalta

Suomalaiset ovat tottuneet pitämään kotimaataan heikkona toimijana kansainvälisen politiikan armottomassa ympäristössä. Vain talvisotamaisella sinnikkyydellä tai paasikiviläisellä joustavuudella on pärjätty vaikeina hetkinä. Talouden sektorillakaan Suomi ei ole ollut jättiläinen. Sen osuus esimerkiksi Euroopan koko vientikaupasta oli vuonna 1938 vaivaiset 1,7 prosenttia.⁷⁰ Edes metsäsektorilla Suomi ei voinut pullistella muhkeilla lihaksilla: 1930-luvun lamavuosina maan osuus koko maailman paperin ja kartongin tuotannosta oli vain 1,3–1,6 prosenttia.⁷¹ Silti Kymen Osakeyhtiö, Suomen suurin mutta maailman mittakaavassa pieni yritys onnistui lamakauden alla kaatamaan globaalin sanomalehtipaperikartellihankkeen. Monilla muilla aloilla suomalaiset

⁶⁸ Suomen Laivanvarustajain Yhdistys r.y. vuosikertomus 1934, Suomen Varustamoyhdistys, ELKA; Hornby, Ove: *With Constant Care... A.P. Møller: Shipowner 1876–1965*, Schultz, Copenhagen 1988, 137–138; Ericsson, Christoffer H.: *Suomen laivanvarustajain yhdistys r.y. 1932–1957*, Suomen laivanvarustajain yhdistys r.y., Tampere 1957, 41–42.

⁶⁹ Suomen Laivanvarustajain Yhdistys r.y. vuosikertomukset 1935 ja 1938, Suomen Varustamoyhdistys, ELKA; *Suomen Paperi- ja Puutavara-lehti* 1/1936, 42, Baltwhite Timber Scheme; *The Manchester Guardian* 5.12.1938, Freight Rates for Timber; *Suomen Puu* 24/1938, 550, Minimirahtisopimus raukeaa; Baltic and International Maritime Conference 1980, 41.

⁷⁰ Lamberg 1999, 2.

⁷¹ Nordberg 1980, 187.

lähtivät mukaan ja onnistuivat nousemaan keskeisiin rooleihin kansainvälisissä kartelleissa.

Miksi pienen maa yritykset kykenivät saamaan niinkin paljon vaikutusvaltaa? Tähän on ainakin neljä syytä. Ensiksi kotimaan koko ei välttämättä ollut tärkein mittatikka. Sitä kuvaavampia olivat yrityksen ja sen markkinaosuuden koko.⁷² Ja niitä tärkeämpi asia oli kilpailukyky. Jos yritys kykeni pärjäämään avoimessa kilpailussa, se saattoi kartellineuvotteluissa uhata äänestävänsä jaloiltaan. Alice Teichovan mukaan kartellisopimus heijastelee vallan tasapainoa osapuolten välillä allekirjoittamishetkellä,⁷³ mutta sitä pohjustavissa neuvotteluissa kookkain ei välttämättä ole vahvin. Parhaiten pärjää se, jonka pistoa muut pelkäävät eniten.

Pienen yrityksen koko saattoi olla sille jopa valttikortti. Tarjouskillaan se kykeni pahimmillaan tai parhaimmillaan romahduttamaan suurten huolella rakentaman hintatason. Noteerausten lasku aiheutti jättimäisen myyntivolyymin suuryrityksille niin suuria absoluuttisia tappioita, että pieni häirikkö kannatti mieluummin lahjoa hiljaiseksi. Kartellineuvottelussa sille saatettiin antaa esimerkiksi hieman suurempi osuus yhteisestä myynnistä kuin muuten olisi tehty.⁷⁴ Pieni taas saattoi laskea, että sen tuotteille löytyy rako, vaikka globaalit markkinat supistuisivatkin. Suomalaisten on epäilty ajatelleen näin kariutuneissa sanomalehtipaperineuvotteluissa. Tunnettu yrityshistorioitsija ja kartelliasiantuntija Harm Schröter löysi vertailevassa tutkimuksessaan niukasti todisteita pienten maiden yritysten sorsimisesta monikansallisten kartellien sisällä. Pienten ja neutraalien maiden tuottajat saattoivat näiden piirteidensä avulla joskus nousta jopa kartellien johtajiksi.⁷⁵

Toiseksi suomalaiset ymmärsivät liittoutua. Suomalaiset myyntiyhdistykset olivat skandinaavijärjestöihin verrattuna poikkeuksellisen tiiviitä yhteenliittymiä. Yhteispohjoismaiset kartellit taas kykenivät monilla sektoreilla hallitsemaan rajat ylittävää Euroopan sisäistä kauppaa. Pohjoismaiden osuus SPS:n tuotantokapasiteetista oli 59 prosenttia,⁷⁶ ja kolmikko teki vielä järjestön sisällä yhteistyötä.⁷⁷

Länsi- ja Keski-Euroopan suuret maat eivät toki olleet aseettomia. Suuren laman jälkimainingissa kasvaneen valtiollisen säätelyn avulla ne kykenivät rajoittamaan tuontia ja varaamaan kotimarkkinansa pääosin omille yrityks-

⁷² Schröter 2012, 161.

⁷³ Teichova 1974, 57.

⁷⁴ Schröter 2012, 160.

⁷⁵ Nordberg 1980, 177; Schröter 2012, 159.

⁷⁶ Leonen 1957, 25, 82.

⁷⁷ Ks. SPS:n ja sen pohjoismaisen ryhmän kokousmuistiot, SMKL, kansio 1346, ELKA.

silleen. Saksan ja Ranskan teollisuusyritykset tyydyttivät hallitustensa tuella pääosan kotimaisesta kysynnästä. Iso-Britannian, Tanskan ja Alankomaiden kaltaiset vähämetsäiset maat olivat sen sijaan alituotantoalueita,⁷⁸ joiden oli pakko ostaa pääosan tarvitsemistaan puunjalosteista ulkomailta. Suomalaiset saivat myydä raaka-aineiksi luokiteltuja sahatavara-, sellu- ja puuhioke-eriä, mutta paperimarkkinoista suuri osa varattiin kotimaisille tuottajille, jos vain sellaisia oli. Tästä loukusta suomalaiset pelasti Euroopan 1900-luvun loppupuolen integraatio, jonka myötä suurten kulutusmaiden tullimuurit romahtivat.⁷⁹

Kolmanneksi, yhteispeli ei ollut suomalaisille itseisarvo vaan väline. Aikakauden teollisuusmiesten puheenvuoroissa yhteistyö esiteltiin usein ihanteena ja kilpailu turmiollisena.⁸⁰ Todellisuudessa yhteistyöstä luovuttiin, jos niin oli kannattavaa tehdä.⁸¹ Valtiovallan edustajat osoittivat samanlaista pragmaattisuutta. Kun Kansainliiton piirissä pohdittiin 1920-luvulla kansainvälisten kartellien perustamista, Suomea edustaneet Suomen Pankin pääjohtaja Risto Ryti ja henkivakuutusyhtiö Suomen toimitusjohtaja W.A. Lavonius latoivat pöytään joukon nykytaloustieteilijöille tuttuja vastaväitteitä: kansa kärsii, tuottajat hyötyvät, kilpailukykyiset yritykset eivät voi laajentaa tuotantoaan, teollisuuden kehitys hidastuu.⁸² Muutamaa vuotta myöhemmin Ryti oli kuitenkin tuke-
massa kansainvälisten sahakartellien perustamista ja pakottamassa mukaan niitäkin suomalaisyrittäjiä, jotka eivät suunnitelmalle lämmenneet.⁸³

Suomalaiset metsäteollisuusjohtajat olivat kotimaansa rivikansalaisia ja -poliitikkoja kosmopoliittisempia henkilöitä. Ulkomaat olivat tulleet tutuiksi opinto- ja työmatkoilla, kielitaitoa löytyi ja kansainväliset verkostot olivat laajat. Kosmopoliittisuus ei silti suinkaan johtanut yltiöpäiseen liittoutumiseen, vaan yritystensä tuotanto-, vienti- ja kannattavuusnumeroita tuijottaneet yritysjohtajat harkitsivat tarkoin, onko kansainvälinen yhteistyö järkevää.

Kartellien avulla pyrittiin vahvistaman suomalaisten yhtiöiden asemaa ja vientikaupasta tulevia etuja. Siksi ei olekaan yllättävää, että osallistumista kansainvälisiin kartelleihin ei kotimaassa juuri kritisoitu. Kotimaassa toimivia

⁷⁸ Leonen 1957, 97.

⁷⁹ Ks. esim. Jensen-Eriksen, Niklas: A Stab in the Back? The British Government, the Paper Industry and the Nordic Threat, 1956–1972, *Contemporary British History*, 22 (2008).

⁸⁰ Ks. esim. Kallioinen, Mika: Kilpailun kieli – Suomalaiset kartellit sotien välisenä aikana. Teoksessa *Monelta kantilta. Ilkka Nummelalle omistettu jublakirja*. Toim. Jari Ojala, Jari Eloranta ja Heikki Roiko-Jokela. Jyväskylän yliopisto, historian ja etnologian laitos, Jyväskylä, 2010.

⁸¹ Saman on todennut Toivo Nordberg (1980, 175–176).

⁸² 'Suomi, Juhani: *Kohtalona yksinäisyys. Risto Rytin tie Suomen politiikan johtoon*, Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1989, 129–130.

⁸³ Kuorelahti 2010.

kartelleja moitittiin niitäkin vain harvoin maailmansotien välillä. Osuuskauppaliike kiinnitti huomiota niiden kielteisiin vaikutuksiin,⁸⁴ ja metsänomistajat valittivat puutaan ostavista ”renkaista”, mutta muut kartellit saivat toimia ja kasvaa vapaasti ilman kritiikkiä.

Toisen maailmansodan jälkeen mielipideilmasto muuttui hieman aikaisempaa kriittisemmäksi. Kulutusosuuskuntien Keskusliitto julkaisi vuonna 1948 Antero Rinteen kirjan, jonka pelkkä nimi ”Monopolistiset yritysyhtymät kuluttajan vaarana” osoitti, että tekijä ei käsitellyt kartelleja silkkihansikkain. Kotimaisten yhteenliittymien lisäksi kritiikkiä saivat osakseen ”maailmankartellit ja trustit, jotka hallitsevat kokonaisia tuotannon aloja ja mustekalan lailla ulottavat imulonkeronsa yli koko maapallon”. Suomalaiset vientikartellit eivät kuitenkaan saneet haukkuja. Metsäteollisuuden myyntiyhdistyksiä luetteloituun Rinne totesi, että

Ylempänä mainitut suuret teollisuusjärjestöt työskentelevät pääasiassa vientikaupan alalla ja sellaisina ne luonnollisesti maan yhteiskuntatalouden kannalta ovat olleet edullisia, vieläpä jossakin muodossa välttämättömiäkin, koska ne takaavat maamme yhtenäisen esiintymisen ja kilpailukykyisyyden maailmanmarkkinoilla.⁸⁵

Neljänneksi, suomalaiset eivät toimineet aikansa ”high tech” -aloilla. Suomesta ei lähtenyt maailmalle kemikaaleja eikä sähkölaitteita tai muita sofistikoituneita koneita. Suurten maiden jättiyritykset eivät voineet hallita Suomen vientiteollisuutta patenttiansa avulla, koska hiomo-, sellu- ja paperiteknologia oli laajalle levinnyttä. Puoliagraarisen pikkumaan tuottajat saattoivat joskus käyttää turhan röyhkeästi, mutta heitä oli vaikea estää valmistamasta standardimenetelmillä bulkkituotteita.

Johtopäätökset

Suomen vientiteollisuuden ominaispiirteet edesauttoivat sen kartellisoitumista, mutta vasta kaksi ulkoista shokkia – Venäjän markkinoiden menetykset ensimmäisen maailmansodan loppuvaiheessa ja 1930-luvun lama – johtivat kattavan monikerroksisen kartellivyöhykkeen syntyyn. Ainakin kolme neljäsosaa Suomen viennistä kulki kansallisten yhteenliittymien kautta, ja yli puolta vientikaupasta säätelivät sellaiset kansainväliset kartellit, joissa suomalaiset olivat

⁸⁴ Rinne, Antero: *Monopolistiset yritysyhtymät kuluttajan vaarana*, Kulutusosuuskuntien Keskusliitto, Helsinki 1948, 4–5.

⁸⁵ Rinne 1948, siteeraukset sivuilta 8 ja 77.

mukana. Kansainvälisessä kirjallisuudessa maailmansotien välistä aikaa on pidetty kartellien kulta-aikana, mutta Suomen vientikauppa oli jopa tämän periodin standardeilla arvioituna vahvasti kartellisoitunutta. Jatkotutkimuksissa vientikartan ”valkoisten läikkien” määrä voi vielä pienentyä, sillä arkistoissa on edelleen paljon tutkimatonta materiaalia.

Suomalaiset tarkastelivat kansainvälistä yhteistyötä pragmaattisesta näkökulmasta: missä tilanteessa mukaan kannatti lähteä ja missä ei. Periaatteellista keskustelua kartellisoitumisesta ei juuri käyty. Tässä artikkelissa lyhyesti kuvatut monet case-tapaukset osoittavat, että suomalaisyritykset ja kansalliset yhteenliittymät pyrkivät kartellien avulla vahvistamaan kannattavuuttaan ja asemaansa markkinoilla. Jos yhteistyön haitat ylittivät edut, suomalaiset marsivat nopeasti ulos. Kilpailuviranomaisten puheet salaliitoista ja yritysjohtajien omat julistukset yhteistyön autuudesta kuvaavat molemmat huonosti sitä kilpailuhenkistä todellisuutta, jossa kansainvälistä kauppaa harjoittavat suomalaiset teollisuusmiehet elivät.

Suomalaiset liittyivät yleensä sellaisiin kartelleihin, joissa uskoivat saavansa äänensä kuuluville. Kartellit eivät siten automaattisesti uhanneet pienen maan turvallisuutta tai hyvinvointia, vaan usein pikemminkin vahvistivat niitä. Markkinoiden rajut heilahtelut muodostivat 1930-luvun lamakautena suurvaltoja suuremman uhan Suomen taloudelliselle hyvinvoinnille, ja monet kartellit näyttävät onnistuneen vaimentamaan niitä. Samalla ne lienevät tukahduttaneen sellaista ruhonjuuritason yritystoimintaa, joka olisi voinut muuttaa maan elinkeinoelämän rakennetta.

Tässä artikkelissa on pureuduttu vientikaupan kartellisoitumiseen. Tuonti on ilmeinen jatkotutkimuksen aihe. Suomalaiset ostivat ulkomailta monia raaka-aineita ja tuotteita, joita kotimaasta ei ollut saatavissa. Kansainväliset kartellit säätelivät suurta osaa tästä kaupasta, ja näiden yhteenliittymien päätävissä pöydissä ei suomalaisia näkynyt. Suomalaiset onnistuivat puolustamaan etujaan vientimarkkinoilla, mutta epäselväksi jää missä määrin he joutuivat kärsimään puhtaasti ulkomaalaisista koostuvien ”salaliittojen” toiminnasta. Harm Schröterin tutkimukset tarjoavat tämänkaltaiselle tutkimukselle houkuttelevan pohjan. Hän osoitti esimerkiksi, miten IG Farben viivytti tehokkaasti teknologian hallinnan avulla suomalaisten yrityksiä rakentaa typpitehdas 1930-luvulla.⁸⁶ Sama tutkija on toisaalta havainnut, että kansainväliset kartellit eivät sortaneet pienten maiden tuottajia yhtään enempää kuin kotimaidensaakaan asiakkaita.⁸⁷ Kartellit kuitenkin muokkasivat elinkeinoelämän ja yhteis-

⁸⁶ Schröter 1988, 440.

⁸⁷ Schröter 2010, 547–548.

kunnan rakenteita niin pienissä kuin suurissakin maissa sekä loivat uusia siteitä ja rajoituksia niiden välille. Kilpailun rajoittamiseen tähdänneet kokoukset ja liittoutumat olivat keskeisiä multilateraalisen diplomatian areenoita, ja ne ansaitsevat enemmän huomiota kuin ovat tähän mennessä saaneet.